

LENGYEL JÓZSEF: TÜKROK

Midőn egy alkalommal írói módszeréről faggatták, Heinrich Böll ezt a tréfás megjegyzést tette: regényeit azért írja, hogy elrejtessen bennük valahol egy szót, egy mondatot. A talányos magyarázat persze nem szó szerint értendő, hanem az írói alkotói folyamat természetére utal, az igazság és a legvégső indok kimondásának, megközelítésének nehézségeire céloz. Lengyel József nem ilyen rejtélyesen fátyolozza el a nehezen fellelhető végső szót; ars poeticáját, írásainak indítékait nagyonis közvetlenül fogalmazza meg. Ebben a pozicionális különbségben — úgy lehet — éppen a művészetidegen világgal szemben álló szkeptikus humanista, illetve más oldalon a környezetével, társadalmával nyílt és közvetlen kapcsolatot tartó kommunista művész alapállása szemlélhető. „Mindig úgy akartam írói munkámat végezni, ahogy József Attila kívánta: az igazat mondd, ne csak a valódit” — írja egyik eszmefuttatásában Lengyel. E program közvetlen kibomlása, nyílt válóra váltása jellemzi a most *Tükrök* címmel összegyűjtött cikkeit, recenzióit, glosszáit és útirajzait, képző- és fotóművészetről, építészetről szóló fejtegetéseit, műhelyvallomásait és interjúit.

A műfaji változatosság nem fessegeti a kötet egységének zárt falát, ezt az egységet a jellegzetes Lengyel József-i gondolkodás adja. Itt, ezekben az írásokban a logikai fegyelem stílárís eredménye némiképpen még el is szürkíti ezt a jellegzetességet; akinek azonban módja és szerencséje volt Lengyel Józsefet felszólalás, vita közben hallani az itt is érintett kérdésekben, az érzékletesebbé gazdagíthatja élményét, amelyet az újraolvasás nyújt. Lengyel ugyanis nem az írott szövegben általában kötelező nyugalommal adja elő mondanóit, hanem szenvedélyes, indulatos dikcióban nyilatkozik meg gyakran, minden gondolatot vérezen komolyan vesz. Indulatai persze csak annak lehetnek, aki örökké elégedetlen, aki aktív szerepet kíván játszani, aki hatni akar. Előfordul, hogy nincs igaza, hogy mellétalál; szavainak szűrös tuskéi ilyenkor sem fájnak igazán, mert az érintett tudja: a „kicsi, mérges öregúr” nagyobbra néz, a lényegyet keresi, a pontos adatot, a világos fogalmazást, a korrekt alapállást.

Publicisztikájában ugyanazok a törvényszerűségek munkálnak, mint szépírói alkotásaiban, kezdve az egészen korai művektől a Visegrádi utcán át a legújabbakig, a késői hirtelen kibomlásig. Nem lenne helyes abszolúttá tenni, túlfeszíteni alkotói módszere sajátosságait; de úgy tetszik, joggal kereshető ez a látás- és megmutatásmód a huszadi századi próza vibrálóbb-nyugtalanabb változatának övezeteiben. Nem véletlen Lengyel erős vonzódása a filmhez. A húszas években, a weimari időkben filmlapot szerkeszt; a Visegrádi utca is inkább egy túldimenzionált forgatókönyv, mintsem a megszokott epika modelljének megfelelő munka. A romantikátlan látás, a tényekre való szomjúhozás, a hasonlatok gyanakvó szemlélése, a közhelyek kerülése — olyan mozzanatok ezek, amelyek nagyon ismerősek, az újabb magyar próza egy másik mestere, Nagy Lajos szolgált hasonlókkal. „Az elmondás helyett a megmutatásra kell törekedni” — írja Lengyel, s ebbe a magas mondatba egy egészen új esztétikai rendszer van belesűrítve. A nevezetes tizenegyedik Feuerbach-tézisre rezonál ez az elv, a világ jelenségeinek egyszerű leképzésén valamilyen képpen túltörékvő megmutatásról, a riasztó ellentétek változtatásra serkentő egymás mellé állításáról szól. Rokona annak a Nagy Lajos által emlegetett „stáció”-nak, amely „az ábrázoláson túlterjedő pozitív művészi akarást”, a Patyomkin mondanivalóját idézi föl. Mi sem lenne tévesebb, mintha azt gondolnánk, hogy az effajta művészi látásmód csupán a lényeg vázlatát, az ember

csontozatát, a lét sémáját tudja leképezni. Művei mellett Lengyel elméleti megfogalmazásai is bizonyítják, hogy „az ember, az emberi viszonyok, és a lélek mélyebb megértésére” törekszik, hogy tehát a teljesség hipotetikus eszméje erről az oldalról is reménytel megközelíthető. „Olyan célkitűzés ez — írja Lengyel —, amelyet egy ember sohase tud elérni, de mindig eléri a művészet egésze.”

Szorosan ehhez az eszmeifuttatáshoz tartoznak Lengyelnek a realizmusról vallott nézetei. Jóleső érzés olvasni ezeket a szám szerint elenyészőnek tetsző mondatokat. Minden tisztelet az irodalomelmélet építőinek határokra belül és azokon túl; de annyi energia, erőfeszítés, szellemi munka pazarlódott el nagyonis evidensnek tetsző végeredmények érdekében, hogy önkéntelenül felmerül a gondolat: nem kellett-e volna a steril okfejtések folyamatában is, korábban is közvetlenül és gyakrabban odafordulni magukhoz a kütfőkhöz, az alkotó művészekhez, vélemény-megkérdés céljából? Persze vannak, akik nagyon zavarónak érzik a konstrukcióépítésbe való belekontárkodást olyanok részéről, akik „csak” írni tudnak: Ez utóbbiak véleménye mégis megfontolandó. Én például Lengyel vélekedését a szóban forgó ügyben nagyon találonak érzem. Ezt írja ugyanis: „A realizmust... a lényeg koncentrációjának is nevezhetnénk. A koncentráció kiemeli, kiválasztja a lényegét, tiszta kristályban összegezi a fontosat, kiküszöböli a véletlent, lehántja a feleslegest, formát ad az eddig megformálatlan eszmének, megtestesíti és egyben megőrökíti, ami testi mivoltában, mielőtt művészetté lett volna, csak esetlegesség volt.”

A lényeg koncentrációjáról beszél tehát Lengyel, de mint látható, nem ad recepteket arra, hogy *miképpen* érhető el ez a koncentráció. Pedig nem jelentéktelen mesterek művészetét elemzi aprólékos gondnal, így pl. Tolsztoj regényindításáról, motívumkapcsolási rendszerének problematikájáról szól a kötet egyik legterjedelmesebb írása. Megvallatja Lengyel az orosz pályatárs, Szolzsenyicin munkáit, John Heartfield montázsyszerelő plakátművészetét, Tvardovszkij poémáit, Kafka látomásait, s a végeredmény, ahova kilyukad, ez: „Melyik írói módszer legyen tehát a vezérfonalunk, irányító példánk, kiindulási alapunk? Nincs recept” — szögezi le. A lényeg kimondásának módszerei, formái, stílusstrukturái annyifélek lehetnek, ahány valóban eredeti, nagy művész létezik; azt hiszem, ebben a tanulásban erősíti meg az olvasót Lengyel elmékedése.

A lényeg kimondásának igénye, és a megformálás szabadsága iránti tágszívűség eredményezi azt, hogy Lengyel nem állt be az egykorvált, riasztgató Kafka-legenda késői őrzői sorába. Kitűnő körülményeket teremtettek számára ahhoz, hogy az ember lehetséges elvesztségének írásos művekben való szugesztív rajzolatait valósnak ismerje el akkor is, ha azok netán a fantaszttikum mezébe öltöztek. Ehhez képest persze komikusnak tetszettek előtte a perek és kastélyok útvesztőiben való bolyongás indukálta konstruktív elméletek a dekadenciáról, a pesszimizmusról, a modernizmusról és hasonlókról. Kafkát Lengyel a huszadik század Swift-jének nevezi; s annak ellenére, hogy Kafka semmiféle „kiutat” nem mutatott meg, a művészet csodálatos transzformatív sugallatai bizonyosságául ilyen szemléletet segítettek kialakítani szerzőnknel: „Csak akkor és abban legyünk optimisták, ami ezt megérdemli, jogossá teszi — mint ahogy Tvardovszkij így optimista és amilyen optimista Kafka nem lehetett. A marxi—lenini optimizmus nem azt követeli tőlem, hogy akár a tényleges helyzet ellenére is optimista legyek, hanem hogy mindent megtegyek azért, hogy optimista lehessenek, optimisták lehessünk. Ez annak a harcnak a lényege is, hogy az emberek szabadságban és nyugalomban éljenek, és mi írók a jóra mondhatunk: jó. Szerintem ez a marxizmus—leninizmus »kódexe« és nem holmi ódiom vállalásába burkolt apologetika.” Azaz Lengyel materialistához illoen nem úgy képzelte el a dolgot, hogy a dekadencia ellen az optimizmusért a művészet szféráján belül kell megvívni a harcot; a döntő harcot ő az életben javasolja megvívni, s a küzdelem sikereitől várja a realista tükrözés segélyével bizvást kifejezhető derűs végeredményt.

Nagyonis érthető, hogy az effajta nézetek nem a szemlélődés övezeteiben, hanem a létet aktívan alakító, küzdő résztvevő fejében alakulnak ki. Lengyel szilárd meggyőződéssel hiszi, hogy neki mindenhez köze van ebben az országban, nagy ügyekben és kis ügyekben egyaránt; ahhoz is: milyen ívelésű a vár kupolája, ahhoz is: miért nem képes leereszkedni a felületes tervezés hibájából a modern aluljárón a gyermekkocsis kismama. Nem szomorúan, hanem ingerülten szemléli a bürokrácia létkeserítő hülyeségeit, s helyeselhető indulattal tesz igen termékenynek tetsző törvénykiegészítő javaslatot, pl. hogy a la-

kászanamazónak utalják ki cserébe a kismimizett ügyfél odúját. Emberek ártatlan meghurcolásáról olvas a sajtóban, de bosszankodik; midőn nem olvas arról, hogy a meghurcoló személy szerint, erkölcsileg és anyagilag felelt tetteiért. Lengyel, mint e kötetbe gyűjtött sok írása is tanúskodik erről, nem áll tehát az utca porában járni, valószínűleg ezért tud biztosan kapaszkodni a fentebb régiókban is; ezért tud helyesen tájékozódni a közéletben, a művészetben. Nem mindenki kedvére, de gondolom, ő ezzel mitsem törődik. (Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.)

ILLÉS LÁSZLÓ

ÚJ KÖNYV JÓZSEF ATTILA VERSEIRŐL

(TÖRÖK GÁBOR: A LÍRA: LOGIKA)

Már a címével is ellentmondásra ingerlő, címadásáért is bírálható munka — egészében mégis örömmel üdvözölhetjük.

A címadás problematikussága nem esetleges gyöngéje a kötetnek, ezért érdemes nála legalább pár szó erejéig elidőzni. „A líra: logika” — ez határozott ítélet. Kötet előtt általános érvényű tételként hangzik, melyet majd a vele megjelölt mű hivatott szigorú következetességgel igazolni. (Hogy ennek a szókapcsolatnak merőben más funkciója van József Attila versében, amelyből idézőjel nélkül kivéve a kötet élére került, azt aligha szükséges a szerzőnek részletesebben bizonygatni, hiszen a szövegösszefüggés kérdéseivel ő maga is figyelmet érdemlően foglalkozik.) A tételnek ezt a bizonyítási folyamatát viszont nem kapjuk meg a könyvből. Ennek alcíme — „József Attila költői nyelve” — maga is sejteti, hogy alighanem valami másról lesz szó, ez ugyanis az *általános érvényű* esztétikai-poétikai fejtegetések helyett már *egy bizonyos életműnek* meghatározott szempontok szerinti vizsgálatát ígéri. De azért ez a címadás sem pontos. Illetőleg: a fő- és az alcím eltérései ott vannak magában a műben is, mely hol általános érvényű, hol viszont inkább irodalomtörténeti aspektusú részvizsgálatokat nyújt. Az egyes fejezetek, részek legfőbb állandó összekötője anyaguk: ezt minden esetben József Attila versei adják. Azt persze nem lehet azért mondani, hogy némely gondolati vonulatok ne volnának kimutathatók kötetében, s ezeknek jelentős hányada valamilyen módon azért a főcímhez kapcsolódik. Hogy a lírai művekhez sem elég jó versérzékkel, beleélő készséggel, rezonáns tudással (írás esetében még némi retorikával) közeledni, hanem nagymértékben van szükség e közelítés során logikára is, sőt, néha akár bizonyos egyhangú számlálásokra, az általában éppúgy az előterében áll Török Gábor fejtegetéseinek, mint ahogyan több helyütt arra is rámutat, hogy milyen erősen — tehát bizonytalannal nem teljesen tudattalanul — megkomponált alkotás, egy-egy lírai remekmű, köztük akár a legkönnyedebb, legtermészetesebb hangvételű kis vers is. Bármennyire örömdetes azonban, hogy ezeket a tényeket a szerző számos értékes fejtegetésével, elemzésével bizonyítja, illetőleg alátámasztja, fennáll az a veszély, hogy némely vizsgálódásai — mégpedig a címül felírt tételhez épp a legszorosabban kapcsolódók — tévútra vezetnek. És mivel nem is egészen egyedi esetről van szó, nem kizárólag csak-egyéni nézetek kifejtésével találkozunk a könyvben, szükséges néhány kérdésnek legalább egy kissé alaposabb megvilágítása.

Török Gábor fejtegetéseinek jelentős hányadában abból indul ki, hogy a vers „üzenet”, „híradás”, „híryanag” — idegen szóval: információ. Ez a tétel ugyan helytálló — de csak azzal az erős megszorítással (azaz: változtatással), hogy ez is. Mert mindenekelőtt — és ezt maga a szerző is kimondja művének *más helyein* — zárt egészet alkotó nyelvi műalkotás. (E kérdés művészetfilozófiai vonatkozásainak megvilágítására az utóbbi évek marxista szakirodalmából talán K. Kosić fejtegetései — A konkrét dialektikája, 1967. 102—114. — a legalkalmasabbak.) Mármost egészen triviális hasonlattal, ill. példával élve: egy pofon is „híradás” sok mindenről (direkte, szándékosan: egy bizonyos személynek egy másik irányában való beállítottágáról, indirekte, szándékától függetlenül: a pofont adó személy indulatos természetéről, bizonyos társadalmi viszonyokról, melyek között az ilyesmi nem párbajjal, de nem is annak a személynek a gazdasági csődbe juttatásával nyer elintézés, aki ellen az indulat irányul, de ezeken túl még bizonyos mozgási, levegőellenállási, hangrezgési — é. i. t. — törvényekről is „hírt ad” az épp ezt kutatók számára); mégis, min-